

PEDAGOGICZNE

RECENZJE

2023, 13, 1: 425–427

p-ISSN 2083-6325; e-ISSN 2449-7142

DOI <http://doi.org/10.21697/fp.2023.1.29>

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

EDYTA WOLTER¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

ORCID 0000-0001-9895-6462

Z BADAŃ NAUKOWYCH W ZAKRESIE HISTORII WYCHOWANIA, SZKOLNICTWA W KRÓLESTWIE POLSKIM.

Recenzja opracowania naukowego pt. *Obraz przemian w organizacji i działalności szkół Królestwa Polskiego w latach 1815-1867. Tom 3 (część 1: Lata konstytucyjne 1815-1830, część 2: Pod rządami Iwana Paskiewicza 1831-1839), Materiały i źródła do historii wychowania wybrał i przypisał Karol Poznański, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Wydanie 1, Warszawa 2021, ss. 540.*

Zainteresowania naukowe profesora nauk humanistycznych Karola Poznańskiego (1931-2022) dotyczą dziejów polskiej myśli pedagogicznej, szkolnictwa, wychowania w cenzurze od epoki Oświecenia do XX wieku. Szczególnie w obszarze tematyki oświaty i szkolnictwa w Królestwie Polskim 1831-1869, oświaty i szkolnictwa w II Rzeczypospolitej. Profesor Karol Poznański jest autorem wielu znaczących publikacji naukowych, w zakresie także wybranych zagadnień z historii wychowania (od czasów nowożytnych do dwudziestolecia międzywojennego 1918-1939).

Należy zaakcentować, że recenzowaną publikację, napisaną w ramach naukowego tryptyku o podtytule: *Materiały i źródła do historii wychowania* poprzedza tematyka ustawodawstwa szkolnego w Królestwie Polskim, podjęta przez prof. Karola Poznańskiego w dwutomowym obszernym dziele, opublikowanym w 2019 roku pt. *Ustawodawstwo szkolne w Królestwie Polskim w latach autonomii administracyjnej 1815-1876*. Tom 1 (ss. 397) dotyczy cenzury: 1815-1839. Tom 2 (ss. 591) implikuje lata 1840-1867. Autor zaznaczył, że zamiar wydania drukiem wyboru najważniejszych dokumentów źródłowych ustawodawstwa szkolnego w Królestwie Polskim z okresu jego względnej autonomii administracyjnej, zachowanych sprawozdań z działalności edukacyjnej publicznego szkolnictwa ukształtował się przede wszystkim

¹ Edyta Wolter, prof. UKSW dr hab.; Katedra Historii Wychowania i Dziejów Oświaty, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Adres e-mail: e.wolter@uksw.edu.pl

z przesłanek dydaktycznych, ponieważ dotychczas nie ma zbiorczej publikacji do dziejów Królestwa Polskiego w tym zakresie (tom 1, s. 5).

Wzmiankowane wyżej dzieło zawiera dane dotyczące podstawy źródłowej, objętych kwerendą dokumentów archiwalnych gromadzonych/przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt-Petersburgu (CGIAP), Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) oraz archiwach państwowych w Kielcach, Lublinie, Łodzi, Radomiu (w tych miastach działały dyrekcje szkolne) oraz starszych, utworzonych na przełomie XIX/XX wieku w publicznych bibliotekach Uniwersytetu Warszawskiego, Miasta st. Warszawy (ul. Koszykowa), Bibliotece im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Bibliotece Miejskiej w Płocku. Wymienione instytucje przechowują w swoich zbiorach specjalnych *cymelia*. Podstawowymi dokumentami są ustawy szkolne (najważniejsze cesarskie ukazy, rozkazy, postanowienia, wydawane w jego imieniu rozporządzenia, postanowienia namiestnika i Rady Administracyjnej Królestwa) oraz zarządzenia ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (do 1830 roku), od 1840 roku ministra Oświecenia Narodowego Cesarstwa, zarządzenia dotyczące tworzenia i organizacji szkół, instrukcje programowe, plany nauczania (sygnowane przez dyrektorów głównych Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, Radę Wychowania Publicznego, od 1840 roku kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego).

Co ważne, wszystkie obcojęzyczne teksty (napisane najczęściej w j. rosyjskim) zostały przełożone na język polski i stąd według prof. Karola Poznańskiego nie są już w dosłownym znaczeniu dokumentem źródłowym (ponieważ uległy przetworzeniu). Podobnie jak inne dokumenty archiwalne, którym Autor nadał współczesną pisownię. Ale czytelnik może ww. dokumenty przeczytać także w oryginale zwłaszcza, że prof. Karol Poznański w przypisach podał dane szczegółowe poszczególnych źródeł/dokumentów oryginalnych (tytuł, nazwisko osoby która uwierzytelniła własnoręcznym podpisem autentyczność danego dokumentu itp.).

Zgromadzoną dokumentację źródłową w zakresie ustawodawstwa szkolnego i działalności oświatowej w Królestwie Polskim Autor podzielił na części/okresy polityczne. Pierwszy okres implikuje piętnaście lat Królestwa Kongresowego, a więc dotyczy cezury 1815-1830. Drugi okres rozpoczął się po upadku Powstania Listopadowego i trwał osiem lat, obejmuje lata 1831-1839. Trzeci okres (od połowy stycznia 1840 do 1860, a ściśle rzecz ujmując do wczesnej wiosny 1861 roku) trwał ponad dwadzieścia lat. Natomiast czwarty okres dotyczy cezury: 1861-1867.

W recenzowanej pracy pt. *Obraz przemian w organizacji i działalności szkół Królestwa Polskiego w latach 1815-1867*, która została wydana jako tom 3 wzmiankowanego tryptyku o podtytule *Materiały i źródła do historii wychowania* prof. Karol Poznański zaprezentował dwa obszary dokumentacji o (jak to ujął) realnym obrazie przemian w organizacji i działalności publicznego szkolnictwa w Królestwie Polskim okresu konstytucyjnego (z pominięciem szkolnictwa kościelnego/

seminariów duchownych, szkolnictwa wojskowego i medycznego, które pozostawało wówczas w jurysdykcji Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji).

Autor uwagę badawczą skoncentrował na sprawozdaniach z działalności Wydziału Oświecenia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W uwagach metodologicznych prof. Poznański podkreślił, że dokumentacja na bazie której powstała recenzowana publikacja znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Ale przygotowując swoje obszerne dzieło wykorzystał także „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych” (trzy tomy wydawane przez Drukarnię Rządową w latach 1824, 1826-1827, 1830) autorstwa pracowników Wydziału Oświecenia. Przede wszystkim wizytatorów generalnych szkół, którzy analizowali sprawozdania otrzymywane od dyrektorów szkół wojewódzkich, raporty wizytatorów generalnych oraz protokoły posiedzeń rady pedagogicznej nauczycieli Szkoły Wojewódzkiej w Lublinie za lata 1825-1826, 1829-1830.

Dzieło składa się z dwóch części. W pierwszej (s. 7-281) zatytułowanej *Lata konstytucyjne 1815-1830* profesor Karol Poznański (zamiast wprowadzenia) zacytował fragmenty *Pamiętnika* Kajetana Koźmiana (prawnika, pisarza, polityka) z przełomu lat 1814/1815, w formie relacji naoczego świadka okresu poprzedzającego narodziny Królestwa Polskiego. W tej części pracy umieścił okresowe raporty Rady Stanu (przedstawione Sejmowi z działalności oświatowej rządu), sprawozdania roczne Komisji Rządowej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, uwagi Sejmu Królestwa Polskiego o Raporcie Rady Stanu (z działalności rządu i o stanie kraju w latach 1824-1830), instrukcje dla wizytatorów z 1814 i 1822 roku, dane dotyczące krajowej edukacji opublikowane na łamach „Rocznika Instytutów Religijnych i Edukacyjnych” (przez Drukarnię Rządową w Warszawie w 1824 roku), a także wybrane fragmenty z „Rocznika Instytutów Religijnych i Edukacyjnych” (za lata 1826/1827) dotyczące m.in. składu osobowego Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, działalności Kuratoriów Generalnych Instytutów Naukowych, danych statystycznych/liczby instytutów edukacyjnych oraz osiągnięć Królewskiego Uniwersytetu w Warszawie, Szkoły Politechnicznej, Instytutu Pedagogicznego, szkół w Stolicy, szkół publicznych w poszczególnych województwach, również dotyczące Szkoły Akademicko-Górnicznej w Kielcach, Szkoły Szczególnej Leśnictwa w Warszawie, Szkoły Agronomicznej w Marymoncie, Instytutu Muzyki i Deklamacji. W analizowanej części dzieła Autor zawarł ponadto tabelę statystyczną nt. Instytutów Edukacyjnych Królestwa Polskiego (w lutym 1826 roku) oraz zarysował ogólny plan edukacji publicznej w Królestwie Polskim w obszarze szkół elementarnych (miejskich i wiejskich), Instytutu nauczycieli elementarnych, szkół dla młodzieży wyznania mojżeszowego, szkół podwydziałowych, tzw. szkół wyższych elementarnych prywatnych i pensji prywatnych, szkół wydziałowych, szkół wojewódzkich (liceów), uniwersytetu (jako Najwyższej Szkoły). W pierwszej części dzieła Autor napisał również o kształceniu nauczycieli szkół wyższych oraz o szkołach szczególnych (specjalnych) takich jak Szkoła Politechniczna, Instytut Agronomiczny, Szkoła Górnicza, Szkoła Szczególna

Leśnictwa, Instytut Muzyki i Deklamacji. Uwagę badawczą poświęcił tematyce instytutów dla młodzieży płci żeńskiej (pensje i szkoły wyższe, Instytut Rządowy Guwernantek, Instytut dla młodzieży głuchoniemej i ociemniałej, Instytut poprawy moralnie zaniedbanych dzieci) oraz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych i Kuratoriów Instytutów Naukowych.

W części drugiej pt. *Pod rządami Iwana Paskiewicza 1831-1839* (s. 283-540) prof. Karol Poznański napisał, że we wrześniu 1831 roku, po upadku Powstania Listopadowego car Mikołaj I utworzył Rząd Tymczasowy Królestwa Polskiego, na czele którego mianowano Fiodora Engela. W skład rządu powołano także (m.in.) feldmarszałka (księcia Erywańskiego) Iwana Paskiewicza jako gubernatora Królestwa Polskiego. Generał Józef Rautenstrach został dyrektorem głównym w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Instytutów Duchownych oraz Oświecenia Publicznego (ds. WRiOP). Prof. Karol Poznański zaakcentował, że podjęto wówczas decyzję, że do czasu ustalenia nowego porządku w zakresie edukacji, nadal mogły działać tylko niższe klasy szkół wojewódzkich i szkoły obwodowe, skupiające młodzież szlachecką i mieszczańską oraz szkoły elementarne w których mogli pracować nauczyciele, którzy nie stracili zaufania rządu (a więc nie brali udziału w powstaniu i nie wspierali rebeliantów). Zamknięto natomiast Aleksandryjski Uniwersytet Warszawski oraz Instytut Politechniczny, a także starsze klasy działające w szkołach wojewódzkich. Autor zamieścił ponadto teksty egzemplifikujące praktyczną działalność władz oświatowych (udokumentował dane szczegółowe poszczególnych źródeł archiwalnych). Przede wszystkim są to okresowe sprawozdania i raporty Komisji Rządowej SWDiOP i Rady Administracyjnej Królestwa, a także korespondencja z dyrektorami gimnazjów oraz inspektorami szkół obwodowych. Prof. Karol Poznański umieścił tu również *Kronikę szkół Królestwa Polskiego po 1831 r. spisana przez Jana Kantego Krzyżanowskiego* (Wizytatora Generalnego Szkół w Królestwie, prezesa Komitetu Egzaminacyjnego i kuratora honorowego Instytutu Szlacheckiego), którą (co podkreślił) wyeksponował w sposób szczególny, ponieważ jest dokumentem świadczącym o próbie stworzenia prorosyjskiego formatu systemu szkolnictwa w Królestwie Polskim.

Recenzowana publikacja jest znakomicie przemyślana i udokumentowana. Stanowi bogate źródło wiedzy na temat organizacji i działalności szkół w Królestwie Polskim. Można założyć, że będzie bardzo pomocna badaczom eksplorującym obszar oświaty w XIX wieku, również w zakresie tematyki pedeutologicznej. Dzieło zawiera bowiem zestawienia porównawcze list imiennych nauczycieli szkół średnich oraz według miejsca zatrudnienia, wypisy korespondencji, sprawozdania dotyczące instytutu kształcącego nauczycieli itp. Autorka niniejszej recenzji wyraża nadzieję, że dzieło zainteresuje nie tylko naukowców/historyków edukacji, ale także poszczególnych badaczy w obszarze dziedziny nauk społecznych, humanistycznych w aspekcie poznawczym i aplikacyjnym.